

Včera dávali vo viedenskej televízii rozhovor medzi Karlom Popperom a Konradom Lorenzom za asistencie Franza Kreuzera.¹

Ústrednou témou rozhovoru bola evolúcia, ale v skutočnosti to bola príležitosť na širšie autokonfesie obidvoch osobností. Lorenz sa veľmi temperamentne priznal k svojmu názoru na evolúciu, k svojmu špecifickému darvinizmu; dôležitým pojmom v jeho teórii je pojem fulgurácie, pretože inak by na vývin a rozvinutie sa všetkého toho, čo v prírode okolo seba máme, nestačili ani mnohé miliardy rokov; fulgurácia však neimplikuje náhodu, naopak. Lorenz vidí vo vývine prírody istý poriadok, ale neodvažuje sa povedať, kto je autorom tohto poriadku, ani sa neprikláňa k tomu, že s týmto poriadkom súvisí predurčenosť, naprogramovanosť. Popper v podstate zopakoval svoju koncepciu vývinu, ktorá má blízko k Lorenzovej, sú však medzi nimi rozdiely. Popper na viaceré Lorenzove istoty alebo dostatočné dôvody odpovedá zdôrazňovaním hypotetickosti, neistoty. Viackrát pripomenul svoju metódu falzifikácie a vehementne oponoval proti pojmu indukcie, ktorý je v rozpore s tvorivou podstatou vývinu v prírode a v ľudskom poznaní. Keby platila indukcia, nemohlo by sa objavovať nič nové. A práve to bola zaostrená téma rozhovoru: ešte nič z toho, čo sa rodí, nebolo pod slnkom.

* * *

Pri počúvaní rozhovoru, z ktorého vyžarovala sugescia tvorivosti a autenticity, som si znovu uvedomoval, do akej miery je človek svojím genotypovým profilom rámcovo vymedzený čo do svojej budúcej životnej cesty, čo do svojich postojov a centrálnych životných problémov. Mimochodom, obidvaja sa svorne zhodli na tom, že osobnosť nie je produktom prostredia a výchovy, pretože rozhodujúci je génový základ. U Poppera je ustrojený tak, že ho všetko v ňom nutkalo a v živote zakúsené donucovalo vyvinúť sa práve smerom ku kritickému realizmu ako metodologickej pozícii; už pri čítaní Popperovej knižky *Offene Gesellschaft – offenes Universum* som mal pocit, ktorý sa vo mne včera zosilnil, že Poppera menej zaujímalo to, čo sa povie, než to, či sa to povie konkrétne. V tom sa vlastne identifikoval s tradíciou anglickej analytickej filozofie. Dakedy má človek dokonca pocit, že viac než nový poznatok ho fascinuje kritická metodická operácia, ktorou sa zbavil či už cudzieho, alebo svojho chybného poznatku, názoru. Toto fakticky morálne stanovisko (lebo právo na kritiku a povinnosť gnozeologickej autokritiky sú, hlbkovo vzaté, vlastne skôr morálne ako čisto metodologické javy) je pre Poppera, mám taký pocit, centrom jeho postoja k svetu a prameňom najhlbších vnútorných zadosťučinení. A u Lorenza? Tam je genotypová determinácia ešte zrejmejšia, pretože venovať sa celý život výskumu animálneho správania (a iba v druhom pláne z toho

¹ Úvaha je z autorovej rukopisnej pozostalosti. Vznikla v r. 1983 ako bezprostredná reakcia na uvedení reláciu.

vyplývajúcim dôsledkom pre človeka) si vyžaduje špecifický „talent“, t. j. nielen lásku k zvieratám, ale priamo presvedčenie – ktoré včera odznelo aj nahlas –, že aj zvieratá sú ľudia. (Vzápätí sa dosť jasne naznačila aj opačná téza, že človek je aj zviera, veď o tom podal a podáva nadbytok dôkazov.)

Myšlienková inklinácia až afinita u Poppera a Lorenza spôsobila, že na jednej strane každý z nich vďaka svojej mozgovej a vôľovej potencii vynesol na povrch poznania a kultúry svoj svet, ktorý prebádal obdivuhodne všestranne, na druhej strane im však určité oblasti zostali i keď nie vzdialené, nuž aspoň odsunuté. Práve preto, zdá sa mi, ich včerajší pokus o konfrontáciu ich vlastných stanovísk vyznieval dakedy disonantne. Jednotlivé kolieska obidvoch súkolí pri pokuse urobiť z nich jediný veľký stroj neraz zaškrípali, takže si museli obidvaja navzájom isté detaily (a dakedy podstatné detaily) objasňovať, korigovať, hľadať medzi nimi kompromis. Mám dokonca pocit, že keby nešlo o dvoch dávnych, veľmi blízkych priateľov, boli by sme sa stali svedkami niekoľkých tvrdých koncepčných zrážok, a to aj napriek tomu, že obidvaja – a najmä Popper – sú deklaratívni prívrženci intelektuálnej tolerancie.

Na záver včerajšieho rozhovoru som si uvedomil, čo mi v ňom chýbalo, alebo, presnejšie, aký aspekt by som bol do diskusie vniesol ja, keby som bol mal možnosť: k predľudskému vývinu by som mohol povedať iba pár marginálnych poznámok, lebo to je pôda, na ktorej sa cítim neistý (a neistí sa pravdepodobne ešte dlho, ak nie navždy, budú na nej cítiť aj tí, čo sa jej venujú s maximálnym odborným nasadením), ale k vývinu človeka, spoločnosti a kultúry by sa mi bolo žiadalo vnieť a zdôrazniť všeličo podstatné: prečo a v čom je človek tvorivý, aký neodmysliteľný a zásadný význam má popri kognitívnych činnostiach človeka jeho axiologický habitus ovplyvňujúci dosiaľ nedefinovaným (zanedbávaným) spôsobom celé jeho správanie vrátane najstriktnejšej logiky a metodológie; ako a prečo treba pri analýze ľudsko-spoločenských vecí zakalkulovať schopnosť človeka (ktorá patrí len jemu) intenciálne sa prešaltovať do rozličných rolí a prostredníctvom nich (či už v hre, alebo vo fanatickej identifikácii) spôsobovať náhodné alebo zámerné nedorozumenia, babylonské „zmätenia jazykov“, najrozličnejšie mikrokonflikty a katastrofické makrokonflikty.

Obidvaja, Popper i Lorenz, sa zhodujú v názore, že vývin znamená nielen zmenu, ale smerovanie k lepšiemu. Toto staré osvietenské stanovisko má síce v ich chápaní svojské zafarbenie, v podstate je to však viera, že vývinovými zmenami sa dosahuje pokrok vo všetkých druhoch štruktúr: vo fyzikálno-chemických, v biologických, v sociálnych. Práve pudenie k lepšiemu, k zlepšovaniu životných podmienok motivuje mechanizmy adaptácie, výberu, zámernosti. Škoda, že sa ani jeden z nich nedotkol problému ľudskej spoločnosti a jej evolučného smerovania k „lepšiemu“. Dá sa takáto koncepcia udržať? Nie je vývin v ľudskej spoločnosti a človeka ako spoločenskej bytosti čosi oveľa zložitejšie a protirečivejšie? Nemal by sa do tejto problematiky zakalkulovať starý známy fakt – zabalený v biblii do podobenstva –, že ľudstvo je v skutočnosti Kainovo pokolenie? Nie je vývin od primátov k človeku čudnou a nenapraviteľnou deviáciou dovtedajšieho napredovania od améby k najvyšším druhom živočíchov? Ten, kto u človeka obdivuje iba prudký rast jeho mozgu a jeho intelektuálnych schopností, ale nevidí mravnú ambivalentnosť, nákazlivosť fanatizmami a ďalšie ľudské vlastnosti nútiace nás hovoriť skôr o pohybe v kruhu než o pokroku, vidí alebo chce vidieť

iba jednu, aj to nie najdôležitejšiu stránku človeka a ľudskej existencie. Závratnosťou civilizačných výdobytkov mnohonásobne vzrastá priepasť medzi technologickým predvojom a mravno-kultúrnou úrovňou ľudí, pretože na civilizácii spolupracujú generácie, zatiaľ čo kultúrno-mravný štandard si vypracúva (prisvojuje) každá individuálna osobnosť sama, majúť na to len jediný krátky život.

K popperovskej interpretácii indukcie a dedukcie sa mi žiada povedať, že Popper právom kritizuje ich tradičné chápanie, najmä pojmu indukcie. Lenže: indukcia ako zovšeobecňovanie istých záverov z množstva nahromadených faktov má podobu a povahu čohosi sterilne aditívneho len vtedy, keď sa chápe mechanisticky; u človeka však v skutočnosti nič takéto mechanické neexistuje: tak ako obyčajný vnem nie je súčasťou pocitov (t. j. neutrálnych neurofyziológických prvkov), ale je to tvorivá, celostná štruktúra, podobne neexistuje v ľudských kognitívnych procesoch nijaké mechanické priradovanie elementárnych informácií a na nich budované závery, ale je tu len celostné, tvorivé, prevažne intuitívne vyvodzovanie nových poznatkov z nahromadeného množstva predchádzajúcich skúseností (ba dakedy iba z jediného nepriameho podnetu, ktorý ako blesk v jedinej chvíli zretazil do nového poriadku dovtedy len voľne v pamäti uložené kvantum pozorovaní, faktov, pocitov, otvorených otázok a pod.). Inými slovami: ak sme si ujasnili, že mechanistické poňatie indukcie je nesprávne a sterilné, nie je chyba v indukcii, ale v tomto chápaní; len čo indukciu „dodáme“ antropologicky pravdivú podobu (napr. a najmä ju začneme aplikovať ako jeden z aspektov dialektiky a celostno-tvorivej špecifickosti duševných procesov v človeku), zistíme, že nielen existuje, ale že sa bez nej v určitých kontextoch nemôžeme zaobiť.

Popper vidí jeden zo svojich dôležitých objavov v tom, že kritikou a odmietnutím indukcie dodal novú náplň pojmu dedukcie. Istotne má pravdu v tom, že dedukcia má v ľudskej kognitívnej praxi čoraz väčšiu rolu, ako jej pripisovala tá logika a metodológia, v ktorej dedukcia neprinášala nič striktné nové, pretože bola len metódou analyticko-vyvodzovacieho exploatovania určitého celku, idey a pod. na jeho časti, dôsledky, závery. V tomto chápaní mala dedukcia v podstate tautologickú povahu: to, čo sme z čohosi vydedukovali, bolo už v tom niečom obsiahnuté, malo k nemu vzťah určitej (i keď len parciálnej) identity. Lenže opäť: pokúsme sa vidieť dedukciu ako jeden z postupov tvorivého, celostného, induktívneho atď. ľudského vedomia (ducha, intelektu), a objaví sa nám v inom, adekvátnejšom svetle. Najmä však: nie v takom metafyzicky nezmieriteľnom protiklade k indukcii, ako to vyšlo Karlovi Popperovi.

Popper aj Lorenz sa hlásia k optimizmu. Pohľad na nich to aj zdanlivo potvrdzuje. Sú živí a bodrý, sú optimistickí, veď na svoj vek disponujú pravdepodobne primeraným zdravím. Osobne skôr verím Lorenzovmu optimizmu, lebo bazíruje na súžití so živou prírodou. Čo však Popperov optimizmus? Zdá sa mi, že je len deklaratívny, pretože podstata Popperovho svetonázoru je „skeptická“. Pre Poppera je život permanentným odhaľovaním omylov (falfifikácia teórií), je to nové a nové zámerné hľadanie dezilúzií z toho, v čo som veril dosiaľ ja

alebo inf. To, že som odhalil svoj omyl, môže ma naplňať satisfakciou. Ale čo s nevyvrátiteľnými omylmi tých ostatných, a najmä mocných?!

16. 5. 1983

MOTIV OTEVŘENOSTI U POPPERA

JOSEF CIBULKA, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Ve dnech po úmrtí Karla Poppera masmédiá vytrvale opakují, že Popper byl jedním z nejvlivnějších myslitelů konservativizmu, že byl kritikem historicizmu a marxismu.

Pro nesmírnou podnětnost Popperova filosofického díla však je ještě závažnější způsob, jak Popper přistupoval k tomu, co pokládal za pozitivní. V úvodu ke své nejzávažnější knize *Logika bádání* Popper píše, že jakmile se domníváme, že jsme našli řešení, musíme všemi silami bojovat, abychom je vyvrátili.

Podobně jako jiný myslitel liberalizmu, Friedrich von Hayek, vystupoval Popper proti levicové ideologii v době, kdy byla mezi intelektuály módní. Hayek píše, že „obchodníci s použitými myšlenkami“ utlačují tlakem tvorby veřejného mínění v tisku a mediích původní myslitele.

Motiv otevřenosti byl v Popperově působení zcela protichůdný tomu, co Heidegger nazývá nabízejícími se možnostmi anonymního prostředí, co Tolstoj v *Anně Karenině* postihuje obrazem, že Oblonskij měnil názory jako klobouky podle toho, který byl právě v módě.

Popperova metodologická idea falsifikace přináší zcela nové pojetí otevřenosti. Maximálně se otevřít nějaké souvislosti, maximálně proniknout do její hloubky znamená otřást její platností, odhalit její bytostné spojení s jejím protipólem, s protichůdnou, alternativní možností, podobně, jak dnes činí Derridův postoj dekonstrukce. Z hlediska dnešní filosofické současnosti se můžeme na Popperovu metodologii dívat jako na logicko-metodologickou anticipaci Derridovy filosofie dekonstrukce.

Popper neusiloval o spojenectví s trendem analýzy řeči, ač tento trend je stále více metodologickým hegemonem. Vytýkal pracem budujícím metodologii na analýze řeči ztrátu napětí myšlení vůči skutečnosti, nežájem o nejzajímavější gnoseologické problémy.

V zápalu boje proti levicové ideologii Popper psal, že je falešné dívat se na to, co je skutečné, apriori jako na špatné. Vnitřní logika jeho vlastních metodologických intuicí však vede k postoji ještě radikálnější dekonstrukce, než jaké je schopna optika levicové ideologie.

PhDr. Josef Cibulka, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR